

Proterivanje stranih državljana avionom

*Izvod iz 13. opšteg izveštaja,
objavljen u 2003*

27. Od početka svog delovanja, CPT se bavi ispitivanjem uslova za zadržavanje osoba lišenih slobode na osnovu zakona o strancima i ovo pitanje je obrađeno u posebnom odeljku 7. Opšteg izveštaja CPT-a (videti CPT/Inf (97) 10, odeljci 24 do 36). U tom izveštaju CPT je ustanovio neka osnovna pravila u vezi sa upotrebom sile i sredstava prinude u kontekstu postupaka prilikom proterivanja imigranata – pritvorenika.

28. Posete obavljene posle objavljivanja ovog izveštaja omogućile su CPT-u da stekne još jasniju sliku o praksi koja se primenjuje prilikom deportacije stranih državljana avionom. CPT se u toku ovih poseta prvenstveno bavio ispitivanjem procedura koje se primenjuju u slučaju prisilnog proterivanja u pratnji službenog lica¹ i (u nekim slučajevima na koje mu je skrenuta pažnja, a naročito ako je došlo do smrti deportovane osobe) do koje mere su korišćena sredstva prinude, i/ili navodima o zlostavljanju. CPT se nije ograničio samo na ispitivanje procedura koje se primenjuju kada se osoba ukrcava na avion i u samom toku leta; ispitivao je i mnoge druge aspekte, kao što su: zadržavanje u pritvoru pre proterivanja, način na koji se vrši priprema povratka imigranata- pritvorenika u zemlju krajnjeg odredišta, mere koje se preduzimaju da bi se obezbedila odgovarajuća selekcija i obuka osoblja u pratnji, unutrašnje i spoljašnje sisteme nadzora ponašanja osoblja u čijoj je nadležnosti pratnja proteranih osoba, mere preduzete u slučaju neuspelog pokušaja proterivanja, itd.

29. CPT je pribavio kopije relevantnih uputstava i instrukcija kako bi mogao da napravi detaljnu studiju o sredstvima i postupcima koji se primenjuju u toku operacija proterivanja stranih državljana. Pribavio je i kopije mnogih drugih dokumenata (statistike o sprovođenju akcija proterivanja, službena naređenja o dodeljivanju pratnje, izveštaji o dodeljivanju pratnje, izveštaji o incidentima u toku akcije, izveštaji vezani za sudske postupke, lekarski izveštaji, itd.) i ispitao opremu korišćenu kao sredstvo prinude u toku operacija proterivanja. U raznim zemljama CPT je obavio detaljne razgovore sa rukovodiocima jedinica zaduženih za operacije proterivanja kao i sa osobama zatečenim na licu mesta a za koje je doneta odluka o proterivanju. Neke od ovih osoba bile su vraćene u objekat za zadržavanje posle neuspelog pokušaja proterivanja.

---

¹ Postupci koji se primenjuju u toku proterivanja obično se klasifikuju na osnovu mnogih faktora, kao što su: mera u kojoj je primenjena sila, vrsta korišćenih sredstava prinude i broj osoba u pratnji stranog državljanina koji se proteruje. Na primer, u jednoj zemlji koju je CPT posetio, pravi se razlika između odlazaka prilikom kojih nije pružan otpor, prisilnih odlazaka bez pratioca i prisilnih odlazaka sa pratiocem. Uopšteno govoreći, najproblematičnije procedure bile su vezane za slučajeve u kojima je došlo do kombinovane primene sile, korišćenja nekoliko vrsta sredstava prinude i angažovanja velikog broja osoblja u pratnji do dolaska osobe kojoj je izrečena mera proterivanja u zemlju krajnjeg odredišta.

30. Posle ovih poseta, CPT je sastavio određeni broj smernica i dao preporuku vlastima država u pitanju da ih se pridržavaju. Kako bi promovisao široku primenu ovih smernica u svim državama – potpisnicama Konvencije, Komitet je odlučio da izdvoji najvažnije principe, a komentar o njima dat je u daljem tekstu.

Naravno, tekst koji sledi mora se čitati u svetlu osnovne obaveze svake države potpisnice da osobu ne vraća u zemlju gde postoji pouzdan osnov da se veruje da će biti izložena stvarnom riziku od mučenja ili zlostavljanja.

31. CPT priznaje da je primena mere proterivanja stranog državljanina koji je odlučan u nameri da ostane na teritoriji date države često težak i stresan zadatak. Takođe je jasno, na osnovu svih opservacija koje je CPT izvršio u raznim zemljama – a posebno iz ispitivanja brojnih dosijea o proterivanju koji su sadržavali i navode o zlostavljanju – da operacije proterivanja stranih državljana avionom nose i očigledan rizik od nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja. Ovaj rizik postoji u toku priprema za proterivanje, ali i u toku samog leta; prisutan je i kod primene brojnih pojedinačnih sredstava/metoda prinude, a još je veći kada se ta sredstva/metode koriste kombinovano.

32. Od samog početka treba imati na umu da je **potpuno neprihvatljivo da osobe sa merom proterivanja budu podvrgnute fizičkom napadu kao načinu ubeđivanja da se ukrcaju u neko prevozno sredstvo, odnosno kao načinu kažnjavanja što to nisu uradile**. CPT pozdravlja činjenicu da, u mnogim državama koje je posetio, uputstva vezane za ovu problematiku sadrže i gore navedeno pravilo. Na primer, neke uputstva koje je CPT razmotrio sadrže i zabranu korišćenja sredstava prinude posebno namenjenih kažnjavanju stranog državljanina koji pruža otpor, kao i onih koja prouzrokuju nepotreban bol.

33. Jasno je da je upotreba sile i sredstava prinude od strane službenog osoblja u pratnji jedno od ključnih pitanja vezanih za operaciju proterivanja. CPT uviđa da su službena lica u pratnji ponekad primorana da upotrebe silu i sredstva prinude kako bi se akcija proterivanja stranog državljanina uspešno sproveda; međutim, **sila i sredstva prinude koja se tom prilikom koriste ne smeju da budu veća nego što je to nužno**. CPT pozdravlja činjenicu da se u nekim zemljama primena sile i sredstava prinude tokom postupka proterivanja detaljno ispituje i usklađuje sa principima zakonitosti, proporcionalnosti i svrsishodnosti.

34. Pitanje upotrebe sile i sredstava prinude postaje aktuelno od trenutka kada se imigrant – pritvorenik izvede iz ćelije u kojoj je držan u periodu do proterivanja (bez obzira da li se ćelija nalazi u aerodromskim prostorijama, objektu za zadržavanje, zatvoru ili policijskoj stanici). Posebno treba voditi računa o tehnikama koje koristi osoblje u pratnji da imobilize osobu na kojoj će biti primenjena sredstva fizičke prinude (kao što su čelične lisice ili plastične trake). U većini slučajeva pritvorenik je potpuno fizički sposoban i u stanju je da pruži žestok otpor pri pokušaju stavljanja lisica. U ovakvim slučajevima osoblje u pratnji obično potpuno imobilize tu osobu prisiljavajući je da legne na pod, licem okrenutim ka zemlji i onda joj stavlja lisice. Držanje pritvorenika koji pruža otpor u takvom položaju, naročito ako mu neko od osoblja u pratnji pri tom pritiska razne delove tela svojom težinom (pritisak na grudni koš, pritisak kolenima na leđa, imobilizacija vrata), dovodi do velikog rizika od nastajanja pozicione asfiksije.²

Sličan rizik postoji i u situacijama kada osoba koja se proteruje, pošto je sela u avion, počne da pruža otpor a osoblje u pratnji, primenjujući silu, primora tu osobu da se sagne napred i spusti

---

² Videti, posebno, "Poziciona asfiksija – iznenadna smrt", Ministarstvo pravde SAD, jun 1995, i pregled Konferencije o "Bezbednijem ograničavanju slobode kretanja", održanoj u Londonu u aprilu 2002 uz podršku Uprave Ujedinjenog Kraljevstva za razmatranje žalbi uložениh na rad policijske službe (cf. www.pca.gov.uk).

glavu između kolena, čime dolazi do snažnog pritiska na grudni koš. Ovakav metod prisiljavanja osobe koja se proteruje da se duplo savije na putničkom sedištu po pravilu je strogo zabranjen u mnogim zemljama i dozvoljen je samo u slučajevima kada je apsolutno neophodno imobilisati osobu u pitanju da bi se izvršila specifična, brza i odobrena operacija, kao što je stavljanje, provera ili skidanje lisica, a i tada operacija ne sme da traje duže no što je neophodno.

CPT je jasno stavio do znanja da **upotrebu sile i/ili sredstava prinude koja mogu da dovedu do pozicione asfiksije treba izbegavati koliko god je moguće, a da korišćenje takve sile ili sredstava u izuzetnim okolnostima mora da se vrši u skladu sa posebnim smernicama čija je svrha da se rizik od ugrožavanja zdravlja osobe koja je u pitanju smanji na minimum.**

35. CPT je sa interesovanjem uočio da su u nekim zemljama na snazi pravila koja nalažu da se sredstva prinude moraju ukloniti u toku leta (i to odmah po uzletanju aviona). U izuzetnim slučajevima, ako se strani državljanin koji se proteruje ponašao agresivno, sredstva prinude nisu uklanjana ali je osoblje u pratnji postupalo po instrukcijama i prekrilo noge osobe u pitanju ćebetom (kakvo se inače daje putnicima u avionu) kako bi se sredstva prinude sklonila od pogleda drugih putnika.

S druge strane, u jednoj zemlji koju je Komitet posetio u vezi sa navodima o najproblematičnijim operacijama proterivanja stranih državljana, donedavno su se sledila uputstva da se osobama koje se proteruju vazдушnim putem oblače pelene za odrasle i ne dozvoljava odlazak u toalet tokom čitavog leta zbog toga što su te osobe navodno opasne. Ovakva praksa može samo dovesti do ponižavajućih situacija.

36. Pored izbegavanja rizika od izazivanja pozicione asfiksije, o čemu je bilo reči u gornjem tekstu, CPT sistematski preporučuje **uvodenje zabrane na upotrebu sredstava koja mogu da izazovu delimičnu ili potpunu opstrukciju disajnih puteva (nosa i/ili usta).** Ozbiljni incidenti do kojih je došlo u raznim zemljama u proteklih deset godina u toku operacija proterivanja stranih državljana potvrdili su da korišćenje ovih metoda (zapušavanje usta i/ili nosa lepljivom trakom, stavljanje jastuka ili gumene rukavice preko lica, guranje glave na naslon od sedišta ispred, itd.) predstavlja veliki rizik po život osobe na koju se ti metodi primenjuju. Još daleke 1997. godine, CPT je, u svom 7. Opštem izveštaju, skrenuo pažnju državama potpisnicama Konvencije na opasnosti koje prete od primene ovakvih metoda. Komitet zna da su do danas mnoge države potpisnice striktno zabranile ovakvu praksu i **poziva one države koje to nisu uradile da bez daljeg odlaganja uvedu odredbe u tom smislu koje će biti obavezujuće.**

37. Izuzetno je važno da u slučaju opasnosti u toku leta, dok je avion još u vazduhu, spasavanje osobe koja se udaljava iz zemlje ne bude ničim ometano. Shodno tome, **ako posada izda naređenje o evakuaciji, osobi u pitanju se mora odmah skinuti bilo kakvo sredstvo ograničavanja slobode kretanja.**

Takođe treba obratiti pažnju i na rizik po zdravlje u vezi sa tzv. “sindromom ekonomske klase” koji nastaje kao posledica dugog sedenja na jednom mestu.³

38. Dve pojave su posebno zabrinule CPT posle poseta nekim zemljama: primećeno je da neki pojedinci iz osoblja u pratnji stranih državljana koji se proteruju iz zemlje nose maske, a uočeno je i da osoblje u pratnji koristi iritantne sprejeve i sprejeve za onesposobljavanje kako bi primoralo imigrante-pritvorenike da napuste ćeliju da bi bili prebačeni do vazduhoplova.

---

³ Videti, posebno “Učestalost i prevencija duboko-venske tromboze bez uočljivih simptoma prilikom dugotrajnih letova: studija na osnovu slučajnog uzorka”, John Scurr et al, Tom 357, 12 maj 2001.

Stav CPT-a je da **bezbednosni razlozi ne opravdavaju nošenje maski u toku operacija proterivanja stranih državljana**. Ova praksa je krajnje nepoželjna, jer otežava process utvrđivanja odgovornosti u slučaju navodnih optužbi o zlostavljanju.

CPT takođe gaji vrlo ozbiljne rezerve u pogledu upotrebe iritantnih sprejeva i sprejeva za onesposobljavanje kod primoravanja imigranata- pritvorenika koji pružaju otpor da napuste pritvorsku ćeliju i budu sprovedeni do vazduhoplova. Upotreba takvih sprejeva na vrlo ograničenom prostoru kao što je pritvorska ćelija, dovodi do očiglednog rizika od ugrožavanja zdravlja kako imigranata – pritvorenika, tako i samog osoblja zaduženog za nadzor ovih osoba. Osoblje bi trebalo da prođe obuku iz upotrebe drugih metoda kontrole (Napr. tehnike manuelne kontrole ili korišćenje štitova) koje se koriste za onesposobljavanje imigranata – pritvorenika koji pružaju otpor.

39. Neki incidenti do kojih je došlo u toku operacija proterivanja potvrdili su **koliko je važno dozvoliti imigrantima – pritvorenicima da budu podvrgnuti lekarskom pregledu pre nego što se odluka o proterivanju sprovede u delo**. Ova mera opreza je posebno neophodna kada postoji osnov za pretpostavku da će doći do primene sile i/ili specijalnih mera.

Isto tako, **sve osobe koje su bile predmet neuspelog pokušaja proterivanja moraju da budu podvrgnute lekarskom pregledu odmah po povratku u pritvorsku jedinicu** (bez obzira da li se radi o policijskoj stanici, zatvoru ili objektu specijalno namenjenom za zadržavanje stranih državljana). Na taj način moći će da se utvrdi zdravstveno stanje pritvorenika i, ako je neophodno, sačini lekarski nalaz o utvrđenim eventualnim povredama. Ovakvom merom bi se takođe zaštitilo i osoblje u pratnji od neosnovanih navoda o zlostavljanju.

40. Tokom mnogih poseta, CPT je čuo navode da su imigrantima – pritvorenicima davane injekcije koje su sadržavale lekove sa umirujućim ili sedativnim dejstvom kako bi se obezbedio nesmetan tok sprovođenja operacije proterivanja. S druge strane, Komitet je imao prilike da se uveri kako u nekim zemljama postoje uputstva koja zabranjuju davanje, protiv volje osobe koja je u pitanju, bilo kakvih umirujućih sredstava ili lekova koji se koriste da bi se ta osoba mogla kontrolisati. **CPT smatra da davanje lekova osobama za koje je doneta mera proterivanja iz zemlje mora biti urađeno na osnovu odluke lekara i to u zavisnosti od svakog pojedinačnog slučaja. Osim pod jasno i striktno definisanim izuzetnim okolnostima, lekove treba davati samo uz pristanak osobe koja je u pitanju i pošto joj je objašnjeno zašto joj se lek daje.**

41. **Operaciji proterivanja imigranata – pritvorenika moraju prethoditi mere kojim će se pomoći tim osobama da organizuju povratak u svoju zemlju, naročito oko pitanja vezanih za porodicu, posao i psihološku pripremu**. Izuzetno je važno da imigrant – pritvorenik bude obavešten o meri proterivanja mnogo ranije nego što do samog proterivanja dođe, kako bi imao dovoljno vremena da se psihički pripremi, obavesti osobe u zemlji odredišta o svom povratku i da mu budu vraćene oduzete lične stvari. CPT je uočio da kod imigranata – pritvorenika koji prethodno nisu dobili nikakvu informaciju o tačnom datumu proterivanja stalna pretnja od prisilnog udaljavanja iz zemlje može dovesti do stanja uznemirenosti koje kulminira kad do akcije konačno i dođe i često dovodi do nasilnog ponašanja. U vezi sa tim, CPT je primetio da u nekim zemljama koje je posetio postoje psihološko – socijalne službe pri jedinicama nadležnim za operacije proterivanja čije osoblje sačinjavaju psiholozi i socijalni radnici posebno zaduženi za pripremu imigranata – pritvorenika za proterivanje iz zemlje (priprema se sastoji od stalnih razgovora sa pritvorenicima, kontakata sa njihovim porodicama u zemljama krajnjeg odredišta, itd.) Podrazumeva se da **CPT pozdravlja ovakve inicijative i poziva države koje ove službe nemaju da ih uskoro uspostave**.

42. Pravilno sprovođenje operacije proterivanja u velikoj meri zavisi od kvaliteta osoblja kome je dodeljen zadatak da budu u pratnji imigranata – pritvorenika. Sasvim je jasno da **to osoblje mora biti pažljivo odabrano i da mora da dobije odgovarajuću, specifičnu obuku čiji je cilj da se rizik od zlostavljanja svede na minimum.** Na žalost, u državama potpisnicama koje je CPT posetio to često nije bio slučaj. Međutim, u pojedinim zemljama takva obuka je bila organizovana (o metodama i sredstvima prinude, kontroli stresa i konfliktima, itd.). Štaviše, pokazalo se da izvesne strategije upravljanja imaju blagotvoran efekat: davanje zaduženja o pratnji dobrovoljcima, kombinovano sa obaveznim rotiranjem (kako bi se izbegao sindrom profesionalne iscrpljenosti i rizici vezani za rutinsko obavljanje dužnosti i da bi se obezbedilo da osoblje zaduženo za pratnju zadrži određenu emocionalnu distancu u odnosu na operativne aktivnosti u koje je uključeno), kao i obezbeđivanje, na zahtev, specijalizovane psihološke podrške samom osoblju.

43. **Ne treba napominjati da u okviru jedne tako osetljive oblasti kao što su operacije proterivanja stranih državljana avionom moraju postojati sistemi unutrašnjeg i spoljašnjeg nadzora.** CPT je sa žaljenjem uočio da su u mnogim zemljama specifični sistemi nadzora bili uvedeni tek posle vrlo ozbiljnih incidenata, kao što je smrt osobe koja se proteruje iz zemlje.

44. **Operacije proterivanja stranih državljana moraju biti brižljivo dokumentovane.** Među osnovnim zahtevima su da postoje opsežan dosije i zapisnik o proterivanju koje nadležne jedinice treba da vode za svaku zasebnu operaciju proterivanja. Posebnu pažnju treba posvetiti informacijama vezanim za slučajeve neuspelih pokušaja proterivanja, a naročito treba sistematski zapisivati razloge koji su doveli do prekida operacije (odluka doneta od strane tima u pratnji a na osnovu naređenja rukovodilaca, odbijanje od strane kapetana letelica, nasilno pružanje otpora od strane osobe koja se proteruje, zahtev za priznavanje azila, itd.). Zabeležene informacije treba da sadrže svaki incident i svako korišćenje sredstava prinude (lisice; lanci za noge; lanci za kolena; tehnike samoodbrane; unošenje osobe koja se proteruje u letelicu, itd.).

Mogu biti predviđena i druga sredstva, na primer audio – vizuelna, koja se koriste u nekim zemljama koje je Komitet posetio, posebno ako se očekuje da će akcija proterivanja biti problematična. Pored toga, kamere za nadzor mogu se postaviti na raznim mestima (u hodnicima koji vode do ćelija, duž puta kojim pratilac i osoba koja se proteruje idu do vozila za prevoz do letelice, itd.).

45. **Takođe je korisno ako operaciju proterivanja za koju se prepostavlja da će biti komplikovana nadgleda rukovodilac iz nadležne jedinice koji može da prekine operaciju u svakom trenutku.** U nekim zemljama koje je CPT posetio, interni policijski nadzorni organi vrše kontrolu, kako u toku priprema za proterivanje, tako i u toku ukrcavanja u letelicu. Štaviše, iako u ograničenom broju slučajeva, članovi nadzornih tela ukrcavali su se u letelicu incognito i na taj način su nadzirali osobu kojoj je izrečena mera proterivanja i pratioca do dolaska u zemlju odredišta. CPT pozdravlja ovakve inicijative, koje su u današnjoj Evropi vrlo retke.

Dalje, CPT želi da istakne ulogu koju bi trebalo da imaju spoljašnji nadzorni organi (uključujući i sudske vlasti), nacionalne i međunarodne, u sprečavanju zlostavljanja u toku operacija proterivanja stranih državljana. Ove vlasti treba pažljivo da posmatraju sve što se dešava u vezi sa takvim akcijama, a posebno treba da obrate pažnju na upotrebu sile ili sredstava prinude, kao i na zaštitu osnovnih prava osoba koje se proteruju vazdušnim putem.